

Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də kimliyin, mədəniyyətin və milli qürurun təməli daşdır. Dünyanın hər bir ölkəsi öz dilini irsinin və ictimai quruluşun mühüm komponenti hesab edir. Dillər hər bir xalqın tarixini yaşadır. Öz dillərini qorumaqla, xalqlar öz mədəni irsini də qorumuş olur, gələcək nəsillərin inancları, adətləri, dəyərləri əldə edə və anlama bilməsini təmin edir. Azərbaycan kimi qədim tarixə malik xalqın öz dilini qoruyub saxlaması bu baxımdan olduqca şəraflidir. Dilimizin təşəkkül prosesi isə ötən əsrin əvvəllərinə, bugünkü müstəqil Azərbaycan Respublikasının varisi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövrünə təsadüf edir.

1918-ci il iyunun 27-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (AXC və ya ADR) hökuməti xalqın dil və mədəni mənzərəsini əhəmiyyətli dərəcədə formalaşdıracaq mühüm qərar qəbul etdi. Türk dilinin bütün ölkədə dövlət dili elan edilməsi ilə bağlı bu qərar təkcə Azərbaycan tarixində deyil, həm də XX əsrin əvvəllərində dünyada dil siyasəti və millətçilik kontekstində mühüm məqam oldu. Dil siyasətini həyata keçirmək üçün təhsilin mühüm sahə olduğunu ön plana çəkən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti 1918-ci il avqustun 28-də ibtidai və orta təhsil müəssisələrində təhsilin ana dilində aparılması haqqında qərar qəbul etdi. 1919-cu ilin sentyabrından başlayaraq Azərbaycan dilinin öyrənilməsi üçün kurslar təşkil edildi, hətta bu məqsədlə hökumət tərəfindən 351 min manat vəsait ayrıldı. Aparılan islahatların məntiqi davamı kimi AXC-nin hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarov 1918-ci il dekabrın 27-də ordu dilinin Azərbaycan-türk dili olduğu barədə əmr verdi. Hökumət 1919-cu il fevralın 11-də Azərbaycan milli ordusunda türk dilində süvari qoşunların nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında qərar qəbul etdi.

1918-ci ildə Azərbaycanda türk (Azərbaycan) dilinin dövlət dili elan edilməsi tarixi dövrün siyasi və mədəni inkişafı ilə, xüsusən də XX əsrin əvvəllərində imperiyaların dağılması və milli hərəkatların yüksəlişi konteksti ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan müxtəlif dövrlərdə imperiyaların, cənubda Fars şimalda isə Rusiya imperiyasının təsiri altında olmuşdur. Hər iki imperiya təhsil, idarəçilik və mədəni təcrübələrə təsir edərək bölgəyə öz inzibati dillərini (müvafiq olaraq fars və rus) tətbiq ediblər. XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan milli şüurunun dirçəlişi baş verdi, ziyalılar mədəni intibah, təhsil islahatları və linqvistik imkanların artırılmasını müdafiə etməyə başladılar. Birinci Dünya müharibəsinin başlaması və 1917-ci ildə baş verən rus inqilabı Rusiya İmperiyasının dağılmasına səbəb oldu və Qafqaz regionunda hakimiyyət boşluğu yaratdı. Bu xaoslu şəraitdə Azərbaycanda milli hərəkat başlanaraq müstəqillik qazandılar. 1918-ci il mayın 28-də yaradılmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Birinci Dünya Müharibəsinin tələtlərləri və Rusiya İmperiyasının süqutu fonunda yarandı. Yeni yaranmış dövlət kimi Azərbaycan öz varlığını təsdiq etmək və suverenliyini möhkəmləndirmək problemi ilə üzləşdi. Milli kimliyin və ünsiyyətin təməli elementi olan dil bu prosesdə həlledici rol oynamışdır.

Türk dilinin dövlət dili kimi qəbul edilməsi bir neçə səbəbə görə əhəmiyyətli idi. Birincisi, bu, Azərbaycan xalqının dil irsini və mədəni özünəməxsusluğunu təsdiq edirdi. Azərbaycan dili ilə yaxından əlaqəli olan türk dilinə daha geniş türkdilli dünya ilə əlaqə yaratmaq və regionu tarixən formalaşdırmış rus və fars dili təsirlərindən qorumaq vasitəsi kimi baxılırdı.

İkincisi, ADR özünü suveren dövlət kimi təsdiq etməyə çalışarkən, dil onun milli kimliyini müəyyən edən həlledici elementə çevrildi. Türk dilinin dövlət dili kimi seçilməsi sadəcə linqvistik bir qərar deyil, Azərbaycanın mədəni fərqliliyini və daha geniş türkdilli dünya ilə həmrəyliyini təsdiq edən siyasi bəyanat idi. ADR hökuməti dövlət dili olaraq türk dilini seçməklə, əhalinin əksəriyyəti üçün əlçatan və tanış olan bir dildə təhsil, idarəçiliyi və ictimai müzakirələri təşviq etməklə öz vətəndaşlarının beynəlxalq aləmə çıxışını qarşısına məqsəd qoymuşdu.

Üçüncüsü, qərarın dövlət quruculuğu və dövlət formalaşması üçün dərin təsiri var idi. ADR-də

dil siyasəti təkcə simvolik deyil, həm də praktik xarakter daşıyırdı, çünki gələcək illərdə Azərbaycan milli dövlətini müəyyən edəcək institutların, qanunların və mədəni təcrübələrin inkişafının əsasını qoydu.

Beləliklə, 1918-ci ildə türk dilinin dövlət dili elan edilməsi Azərbaycanda ana dilinin tətbiqi ilə bağlı düşünülmüş dövlət siyasətinin ilk sənədləşdirilmiş nümunəsidir. Bu qərar gələcək dil siyasəti üçün presedent (keçmişdə baş vermiş və hazırkı dövrdə nümunə və əsas ola biləcək hadisə) yaratdı, milli birliyin və kimliyin gücləndirilməsində dil birliyinin vacibliyini vurğuladı.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin 1918-ci il iyunun 27-də türk dilinin

Azərbaycan dili tarixin və zamanın sınağında

dövlət dili elan edilməsi haqqında qərarı Azərbaycan tarixində mühüm məqam oldu. O, Azərbaycan xalqının dil və mədəni özünəməxsusluğunu təsdiqlədi, yeni yaranmış respublikada dövlət quruluşunun əsasını qoydu. Bu tarixi qərar milli kimliyin və dövlətçiliyinin formalaşmasında dilin əbədi əhəmiyyətinin sübutu olaraq qalır.

Təəssüf ki, AXC kimi onun dövlət dilinin də həmin dövrdə ömrü az oldu. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti yaradıldıqdan sonra, yalnız 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarı ilə 1937-ci il Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddə əlavə ediləndə, bu qərar uğurlu olmadı. Nəhayət, ümummillət lider Heydər Əliyevin böyük şücaəti nəticəsində respublikanın 1978-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasına Azərbaycan dilinin dövlət dili olması barədə maddə daxil edildi. Rus dilinin hakim dil olduğu sovetlər birliyi dövründə buna nail olmağı yalnız Heydər Əliyev bacara bilirdi. Qərar bəzi postsovet ölkələrini qıcıqlandırmış, əksəriyyətini isə ruhlandırmışdı. SSRİ məkanında ana dilini dövlət dili kimi qəbul etməyi bacaran yeganə respublika Azərbaycan idi. Bütün bunlar isə təbii ki, öz növbəsində Heydər Əliyev böyüklüyünün daha bir nümunəsi idi.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra isə 1995-ci ildə ümumxalq referendumunda qəbul edilmiş ilk milli Konstitusiyasında Azərbaycan dili dövlət dili kimi layiqli yerini tutdu. Ulu öndər Heydər Əliyev 2001-ci il iyunun 18-də "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" Fərman imzalayıb. Fərmanda Azərbaycan dilinin öz tarixi inkişafı boyunca əldə etdiyi uğurlarla yanaşı, yaşadığımız dövrdə dövlət dili sahəsində yaranmış problemlər geniş təhlil edilib, həmin problemlərin həlli yolları göstərilib. Ümummillət lider Heydər Əliyevin "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" 2001-ci il 9 avqust tarixli Fərmayına əsasən, hər il avqustun 1-i ölkəmizdə Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilir. Azərbaycan dilinin və dilçiliyinin əsaslı inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər Prezident İlham Əliyevin dövründə də uğurla davam etdirilib. Belə ki, dövlət başçısı 2004-cü il yanvarın 12-də "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" Sərəncam imzalayıb. Sənədə

əsasən dərslik, elmi əsər və lüğətlərin, bədii ədəbiyyat nümunələrinin latın qrafikası yeni Azərbaycan əlifbası ilə çap olunaraq istifadəyə verilməsi milli ədəbi dilin daha da zənginləşməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Ölkə Prezidentinin "Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikası dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" 2012-ci il 23 may tarixli, "Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi haqqında" 2012-ci il 29 may tarixli, "Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 26 noyabr tarixli Qərarı, "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında" 2013-cü il 9 aprel tarixli, "Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" 2018-ci il 17 iyul tarixli sərəncamları, həmçinin Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 1 noyabr tarixli Fərmanı ölkədə dil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi istiqamətində mühüm sənədlərdir.

Azərbaycan dili aqlütinativ quruluşu ilə səciyyəlidir, burada mürəkkəb sözlər şəkilçi əlavə etməklə əmələ gəlir. Bu xüsusiyyət ifadədə çeviklik və dəqiqliyə imkan verir, Azərbaycan dilini həm zəngin ifadəli, həm də analitik cəhətdən dəqiq edir. Dilimiz həm də zəngin ədəbi ənənəyə malikdir, Nizami Gəncəvi və Füzuli kimi klassik şairlərin şedevr əsərləri bu gün də oxucularda böyük maraq doğurur.

Müasir dövrdə Azərbaycan dili qloballaşan dünyada bir çox dillərə xas problemlərlə üzləşir. Onun dil təmizliyini və mədəni bütövlüyünü qorumaq üçün səylər göstəriləndə, global media, texnologiya və təhsil sistemlərindən gələn təsirlər davamlı uyğunlaşmaları məcburi edir. Müasir terminologiya və ifadələrin Azərbaycan dilinə daxil olması dilin müasir cəmiyyətdə uyğunlaşma qabiliyyətini və aktuallığını əks etdirir.

Azərbaycan dilinin və mədəniyyətinin təbliği ölkə hüduqlarından kənara çıxır. Dünyadakı Azərbaycan icmaları, xüsusən də qonşu ölkələrdə və Azərbaycan diasporu öz dil irsinin qorunub saxlanması və təbliği üçün fəal töhfə verir. Mədəniyyət müəssisələri, təhsil proqramları və media platformaları gələcək nəsillər arasında Azərbaycan dilinin bəliq səviyyəsinin və qiymətləndirilməsinin təbliğində mühüm rol oynayır.

Azərbaycan dili bu dildə danışanların davamlı ruhunun və Azərbaycanın mədəni zənginliyinin sübutu kimi dayanır. Keçmiş adət-ənənələri müasirliklə birləşdirən dil körpüsü kimi Azərbaycan dili inkişaf edir. Onun qorunub saxlanması və təbliği təkcə Azərbaycan xalqının deyil, həm də dünya ictimaiyyətinin onun dili və mədəniyyətinin müxtəlifliyini qiymətləndirməsi və qeyd etməsi üçün vacibdir. Azərbaycan dilini və dilçiliyini qorumaqla biz əcdadlarımızın irsini uca tutur, gələcək nəsillərə güc verir.

Tacir SADIQOV,
"Respublika".